

ВЛАДАНА ПУТНИК

СОКОЛСКИ ДОМОВИ И СТАДИОНИ У БЕОГРАДУ

Сажетак: Велики број соколских домова спада међу најрепрезентативнија архитектонска остварења у периоду између два рата. Иако је процентуално мањи број пројектованих и реализованих соколских стадиона, за већину се сматра да су инжењерски подухвати свог времена. Када се узме у обзир број пројеката и изведених објеката насталих за потребе соколских вежби, као и њихов уметнички квалитет, може се говорити о несумњивом значају соколског покрета на територији Општине Београд. Пројекте су од идеје до остварења махом пратиле бројне измене, па је у овом раду дат подједнак значај свим фазама које су претходиле коначном решењу. Рад се такође бави соколским домовима и стадионима као саставним деловима културно-просветне политике и развоја спорта у међуратном Београду, а такође и њиховом судбином после Другог светског рата па све до данашњих дана.

Кључне речи: архитектура, соколски покрет, соколски домови, соколски стадиони, Београд

Abstract: A number of Sokol halls rank among the most prominent architectural works created between the two world wars. Even though Sokol stadiums account for a smaller percent of the designed and executed projects, most were considered a feat of engineering of their time. The number of designs and executed designs for Sokol sports facilities as well as their artistic merit speak of the unquestionable importance of the Sokol movement in Belgrade. Since most projects underwent many modifications in the process from idea to realisation, the paper pays equal attention to every stage in the process leading to the definitive solution. It also looks at Sokol halls and stadiums as being an integral part of the cultural and educational policies, and of the development of sports in interwar Belgrade, and follows their destiny in the period from the Second World War until the present.

Keywords: architecture, Sokol movement, Sokol halls, Sokol stadiums, Belgrade

Соколски покрет је настао 1862. године у Прагу као вид словенског националноослободилачког покрета. Његови оснивачи Мирослав Тирш и Јиндрих Фигнер су кроз соколско васпитање допринели буђењу чешке националне свести и борби за независност од Аустроугарске. Међу првим Јужним Словенима који су прихватили концепт соколства били су Словенци оснивањем *Јужној Сокола* већ 1863. године, који су аустријске власти распустиле 1867, да би већ следеће године био основан *Љубљански Соко*. *Српски Соко* основан је 1905. године у Загребу, а први свесрпски соколски састанак одржан је 7. новембра 1910. године у Београду, када је дошло до уједињења свих српских соколских друштава.¹

Међутим, иако је концепт соколског покрета преузет од Чеха, важно је напоменути да је у Београду још 1852. године сликар Стеван Тодоровић основао *Прво српско друштво за гимнастику и борење*.² Овај догађај сведочи о томе да је постојала традиција спорта у

Београду и Србији пре него што је дошло до оснивања соколских друштава. Стеван Тодоровић је био високо цењен у соколским круговима, јер је био међу првим покретачима соколства у Србији. Познато је да су соколи посећивали Тодоровићев гроб на Новом гробљу у оквиру неког празника, што је рецимо забележено у штампи за Видовдан, 28. јуна 1927. године.³

Соколски домови су спадали међу најуспешније остварене објекте који су репрезентовали архитектуру интегралног југословенства.⁴ Још на почетку њихове масовне изградње у Краљевини Југославији дефинисани су одређени параметри који су поставили темеље пројектовања не само спортских објеката већ и установа попут домова културе. Било је пожељно да соколски домови буду пројектовани као слободностојеће грађевине, због што боље вентилације и осветљености ентеријера. Законом о подизању домова ово питање је регулисано, пошто је постало обавезно да Министарство

претходно одобри земљиште на којем ће се градити дом.⁵ Такође, установљен је стандард да грађевина буде издигнута 50 цм од нивоа земље. Хигијена и функционалност су били приоритети како би се добила дозвола за подизање соколане. Било је пожељно да вежбаонице буду смештене у приземљу.⁶ Сам концепт унутрашње организације соколског дома изузетно је комплексан и може се проучавати кроз више аспеката. Иако је иницијално реч о врсти спортског објекта, соколски дом је најчешће био мултифункционалног карактера. Соколи су били изразито повезани са државном политиком, па су простори у којима су се неговале гимнастика и други спортови уједно били везани за културну промоцију. Када се анализира активност соколских друштава, може се закључити да су она веома често организовала приредбе, игранке, концерте, представе и предавања, што би према данашњим параметрима најближе одговарало концепту и садржају једне установе културе.

Соколски дом Друштва Београд – Матица

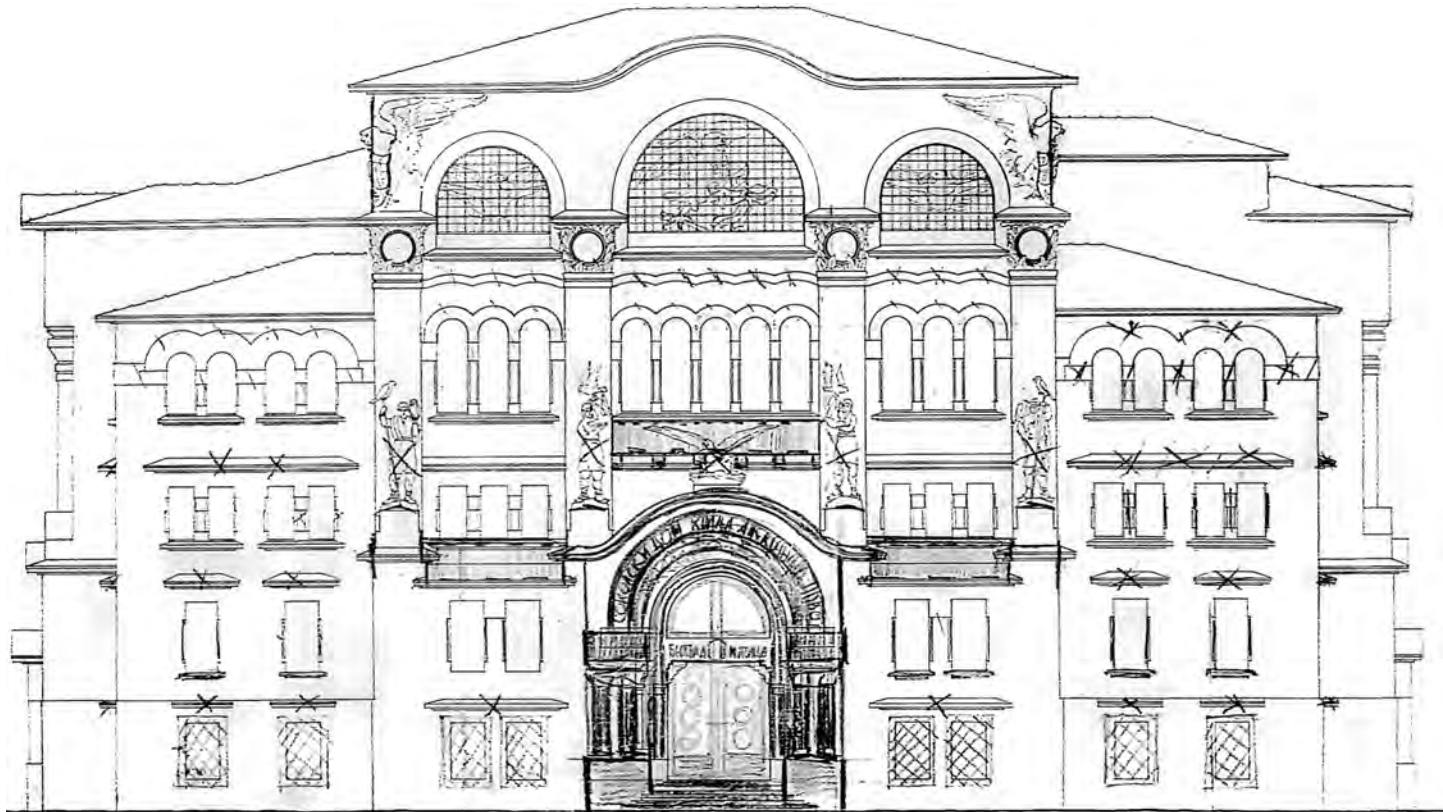
Као што је већ познато, Београд је као главни град Краљевине Југославије добио свој први соколски дом тек почетком четврте деценије. Првоосновано соколско друштво Београд – Матица вежбало је у просторијама

Основне школе „Јован Јовановић Змај“ у Улици Гаврила Принципа, као и у Соколани у Босанској 32 (данас Улица Гаврила Принципа).⁷ Поред Матице, постојало је још седам соколских друштава у Београду.

Почетком 1921. године одржана је Друштвена скупштина београдских сокола, на којој се истакла потреба подизања Соколског дома. Плац у Крунској улици 22,⁸ на којем је првобитно требало да се подигне дом, уступљен је друштву још 1921. године, међутим, оно није располагало довољним средствима за почетак градње. Архитекта Момир Коруновић, који је уједно био и председник Грађевинско-уметничког одсека *Савеза Сокола Краљевине Југославије* (ССКЈ), замољен је да бесплатно изради пројекат дома. Коруновић је по изради прве верзије пројекта апеловао Министарству просвете за финансијску помоћ.⁹ Иако 1926. године Соколски дом „Матица“ још увек није био близу реализације, Соколска жупа Београд предложила је да се Коруновић одликује Савезном плакетом због свог доприноса београдском соколству и шире.¹⁰

Коруновић је израдио неколико варијанти пројекта за Соколски дом „Матицу“. Нацрт из 1928. године указивао је на велике амбиције за први соколски дом у престоници. Грађевина је замишљена да буде пре свега

Сл. 1. Момир Коруновић, Пројекат Соколског дома „Матица“, 1933. (ИАБ, I-2a/1946)

кубичне форме, али с јако наглашеном централном вертикалном зоном и симетријом фасаде, која је кулминирала у троугаоној композицији забата. У нивоу прва три спрата доминирао је полукружно завршен портал, који је красила декоративна трака изнад које је била смештена скулптура сокола у гнезду, што је евидентно требало да укаже на сам соколски дом као *inezgo* соколског друштва. Прозорски отвори су били решени једноставно у нижој зони, док је целокупна фасада била богатије декорисана у горњим спратовима. Прозорски отвори су били полукружно завршени у виду бифора, трифора, а средишња прозорска зона је осмишљена у виду квинтифоре. Централни ризалит је изнад портала рашчлањен пиластрима на три дела, с тим што је средишњи нешто шири. Коруновић је испред пиластера поставио скулптуре соколара с птицама на руци сваког од њих. Изнад капитела формиране су три следе аркаде испод којих су били окулуси необично великих димензија. У последњој зони фасаде централно место је заузимала слепа аркада украшена декоративном траком, унутар које је било замишљено да буде рељеф Светог Ђорђа који убија аждају. Било је познато да је Ђурђевдан био један од празника које су соколи редовно обележавали. Пошто је Свети Ђорђе био војник, Соколи су га доживљавали као свог свеца заштитника. Забат је додатно био наглашен скулптурама сокола, с једним на врху који слеће у своје гнездо.

Забате бочних фасада такође су красиле скулптуре сокола раширених крила. Целокупна фасада из Улице Војводе Миленка (данас Тиршова улица), умногоме је слично решена као и Коруновићев измењени пројекат за Соколски дом у Куманову из 1930. године. Две куле за степениште биле су повучене од крајева фасаде, а у приземљу су се налазиле споредни улази. Подела зона је била решена у складу са главном фасадом, односно горњи спратови су носили више декорације од доњих. Изнад кровног венца је аркадни прозорски низ делило шест постамената, на којима су се такође налазиле скулптуре соколара.

На Коруновићевом пројекту из 1933. године (сл. 1) може се видети да је фасада скромније решена. Висина објекта је смањена за један спрат, чиме је изостављена првобитна замисао са забатом у последњој зони. Уместо њега, централна вертикала је наглашена полукружно истуреним кровним венцем. Капители пиластера су такође промењени и према том нацрту су и изведени. Прва четири спрата су суштински остала непромењена, али су уклоњене све декоративне траке с претходног пројекта. На петом спрату су задржане аркаде, испод којих су уместо окулуса постављене три лунете с витражима, на којима је Коруновић замислио да буду приказани соколи у лету. На угловима централног ризалита,

испод кровног венца, постављене су скулптуре сокола са грбовима. Истакнуте куле бочних фасада, у којима је било смештено степениште, такође су изгубиле првобитни изглед са забатима и решене су у складу с pročељем. Декоративна пластика на бочним фасадама је такође уклоњена.

Целокупна форма објекта је далеко прочишћенија у другој верзији пројекта. И поред тога, фасада је са обиљем пластике и скулптуре била раскошније решена него што се финансијски могло извести. Накнадном интервенцијом на пројекту декорисан је само портал, а скулптуре су уклоњене, као и целокупна плитка фасадна декорација, што је било и коначно решење које је изведено. Радовима се приступило тек 20. јула 1929. године, када је сума од 100.000 динара пристигла директно од краља Александра Првог Карађорђевића за подршку Сокоlima. Освећење темеља с полагањем повеље обављено је 6. октобра 1929. године. Том приликом је и Друштво за улепшавање Врачара приложило донацију од 100.000 динара.¹¹ Наредне године је Министарство просвете такође донирало суму од 50.000 динара како би се дом завршио и у њега уселио ССКЈ.¹² Општина није поклонила земљиште од 8.000 м² на западном Врачару за изградњу дома, већ га је дала у закуп, што је додатно оптеретило мали буџет друштва.¹³ Извођач радова био је архитекта и предузимач Милан Секулић, мада је Момир Коруновић пратио изградњу све до 1932. године. Завршне радове су, међутим, надгледали архитекта Миодраг Матић и инжењер Петар Ристић.¹⁴ На комеморацији краљу Александру 1934. године решено је да дом понесе његово име.¹⁵ Од тог тренутка већина соколских домова подигнутих између 1934. и 1941. године добила је име краља Александра. Дом је грађен у пет етапа и коначно завршен 15. децембра 1935. године, а свечано је отворен и освећен 1. марта 1936. године.¹⁶

Иако фасадна декорација није богата а ни приближно реализована према пројекту, грађевина је зрачила нарочитом монументалношћу, с посебним акцентом на богато украшеном порталу (сл. 2), који је пројектовао архитекта Николај Краснов 1934. године.¹⁷ Складно решеног традиционалног четвороводног крова, стилизованих мотива народног веза и резбарије, Соколски дом „Матица“ у Београду свакако је представљао најрепрезентативнији пример соколске архитектуре у националном стилу. На основу употребе традиционалних елемената народне архитектуре карактеристичне за балканско поднебље, може се закључити да је грађевина поседовала и елементе фолклоризма.¹⁸

Објекат је заузимао површину од 1.650 м², што га је у том тренутку чинило највећим соколским домом у Краљевини Југославији.¹⁹ У сутерену су били смештени женски и мушки предњачки збор, свлачионице,

Сл. 2. Момир Коруновић, Соколски дом „Матица“, садашњи изглед (фото Владана Пућник)

тушеви и помоћне просторије. У приземљу се из свечаног предворја улазило у велику вежбаоницу, површине 483 м², иза које се налазила једна мања, површине 180 м², затим читаоницу и књижницу, писарницу и још две свлачионице. На првом спрату су били смештени кухиња, стан за служитеља и остава. На другом спрату је била дворана брата Љубомира Јовановића, која је служила за седнице, затим излаз на галерију велике вежбаонице, канцеларије и дворана за течајеве. Део просторија у Соколском дому „Матица“ издаван је Министарству физичког васпитања.²⁰ Поткровље је било предвиђено за Музеј соколства, али та замисао никада није реализована.

На пољу опремања ентеријера, улазни хол је био покривен терацом са декоративним медаљонима црвене боје, унутар којих су били бели обриси сокола. Ходници и степениште су такође били урађени у терацу, док је у вежбаоницама под био покривен храстовим паркетом. Посебно су вешто решена дрвена улазна врата, која су на стакленим пољима имала декоративну заштиту од кованог гвожђа. Током 1940. године извршени

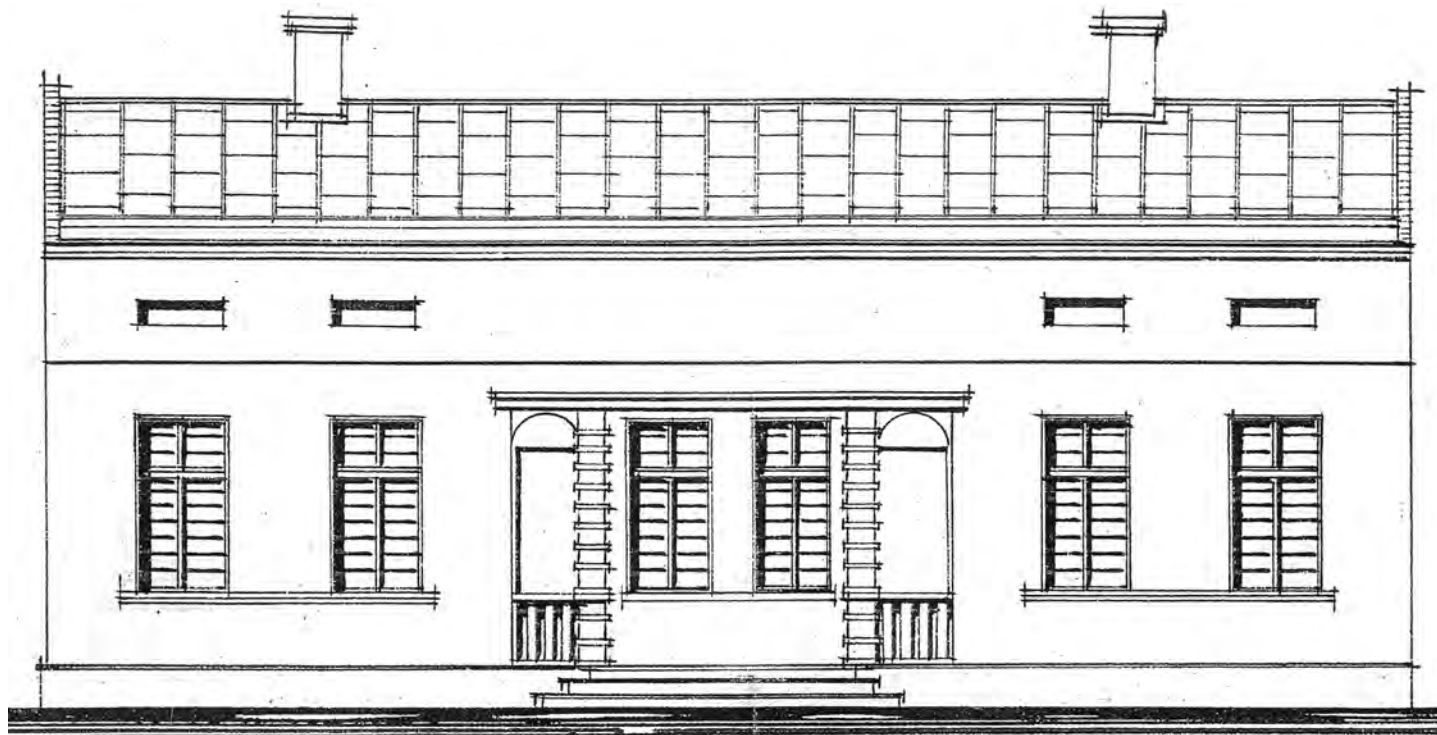
су извесни радови и преправке на дому.²¹ Тада је у улазном холу била постављена биста краља Александра, израђена у оквиру Петрове Петолетнице, која је после Другог светског рата уклоњена. У великој вежбаоници је истим поводом насликана фреска *Краља Петрова четвори вола*,²² на којој је био приказан прелазак краља Петра Првог Карађорђевића са српским народом преко Албаније. По завршетку Другог светског рата, фреска је била прекречена, али је остала неоштећена.²³

У годинама уочи избијања Другог светског рата на територији Краљевине Југославије, Министарство војске и морнарице је закупило трпезарију Соколског дома „Матица“ за смештај жита. Недостатак трпезарије изазвао је проблеме, пошто је дом у том тренутку махом служио као интернат за ученике Школе за наставнике телесног васпитања.²⁴ Године 1946. приступило се изградњи базена у сутерену за потребе новоформираног Државног института за физкултуру (ДИФ), а већ следеће године објекат је надзидан. Таванске просторије преуређене су у научне кабинете и лабораторије. Преправке је извео архитекта Бранко Петричић, док је надзор вршио архитекта Мате Бајлон.²⁵

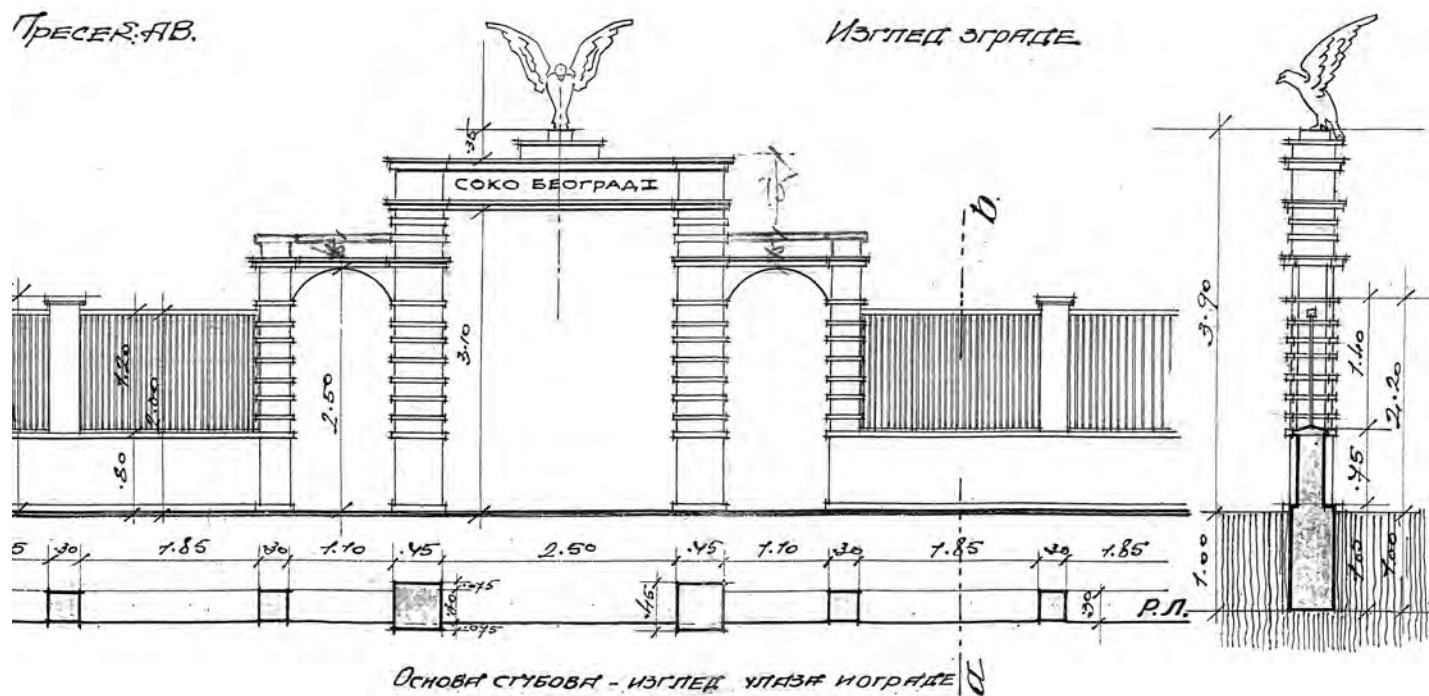
Соколана и летње вежбалиште Друштва Београд I

Соколско друштво Београд I добило је на коришћење гимнастичку салу као Соколану у оквиру II мушке гимназије 1926. године,²⁶ а простор је осветљен 25. априла текуће године.²⁷ Соколску вежбаоницу је пројектовао архитекта Момир Коруновић 1924. године. Посреди је подужни приземни објекат смештен на благо косом терену. Соколана је имала два улаза на крајевима, наглашена трифорама, окулусима и забатима, на којима су биле замишљене скулптуре сокола који слећу у гнездо, мотив који је Коруновић применио нешто касније на Соколском дому у Високом и на првобитном пројекту Соколског дома „Матица“ у Београду. На балустради је био предвиђен низ од десет скулптура соколара, међутим, при извођењу пројекта већина скулптуралне декорације је изостала услед недостатка новчаних средстава. Централни корпус вежбаонице био је осветљен низом од по седам полукружно завршених прозора са обе стране.

Године 1939. Соколско друштво Београд I било је приморано да уступи Соколану Министарству војске и морнарице за чување жита. Друштво је тада без успеха покушало да адаптира свлачионицу (сл. 3), у дну летњег вежбалишта на општинском плацу у Далматинској 25, коју је заједно с репрезентативном капијом и оградом (сл. 4) пројектовао инжењер Цветко Анђелковић 1932. године. Свлачионица је била скромних димензија, с централним улазом у виду покривене веранде

Сл. 3. Цвейко Анђелковић, Пројекат свлачионице лейтнеј вежбалишћа Соколској групиња Београд I, 1932.
(ИАБ, Ф37-53-1932)

Сл. 4. Цвейко Анђелковић, Пројекат капије лейтнеј вежбалишћа Соколској групиња Београд I, 1932.
(ИАБ, Ф37-53-1932)

наглашене паром стубова квадратне основе, декорисаних хоризонталним испустима. С веранде се лево улазило у канцеларију, десно у кухињу која је водила у собу, а право су била два улаза у свлачионицу површине

96 м². Свлачионица је даље водила у мању просторију с тушевима и тоалетом. Капија је пројектована с једним колским улазом и два бочна полукружно завршена улаза за пешаке. Стубови капије су такође били квадратне

основе с хоризонталним испустима. Изнад централног улаза је био постављен натпис *Соко Београд I* са скулптуром сокола раширених крила.²⁸ Пошто друштво није успело да адаптира летње вежбалиште, постојало је такође решење да вежба у просторијама ССКЈ на Престолонаследниковом тргу 34 (данас Теразије),²⁹ у некадашњој палати Крсмановић, али није познато да ли је ова идеја спроведена.

Соколана у Македонској улици је погођена запаљивом бомбом и изгорела у бомбардовању 6. априла 1941. године,³⁰ да би у потпуности била срушена тек 1965. године при изградњи нове зграде *Полишке* архитектонског тима Угљеше Богумовића и Слободана Јањића.

Соколски дом Друштва Београд III

Први соколски дом који је завршен и отворен у Београду био је Дом Соколског друштва Београд III (сл. 5). Друштво је основано 1928. године и до тада се окупљало у оближњој основној школи. Захваљујући Општини града Београда, која им је уступила парцелу од 4.000 м² у Војвођанској улици (данас Улица Војводе Шупљикца),³¹ соколи Друштва Београд III су покренули иницијативу да подигну сопствени дом. За израду пројекта ангажован је архитекта Бранислав Којић у сарадњи са Иваном Стојковићем,³² инжењерком Мандил и предузетницом Аном Швјекер. Дом су свечано освештали и отворили 6. новембра 1932. године³³ православни свештеник, затим и старокатолички³⁴, као и рабин и имам. Једини који је одбио да присуствује освећењу био је представник Римокатоличке цркве. Соколски дом је за свечану прилику отварања био декорисан бројним државним заставама.³⁵

Сл. 5. Бранислав Којић, Соколски дом Друштва Београд III, садашњи изглед (фото Владана Путић)

Бранислав Којић се у пројектовању овог соколског дома одлучио за модеран речник. Грађевину је красио веома монументалан улаз с надстрешницом до којег се долазило широким степеницама. Према пројекту, требало је да надстрешницу подупиру каријатиде, односно скулптуре сокола у пуној величини, међутим, уместо њих су изведена два ступца од опеке квадратне основе. Изнад споредног улаза је била предвиђена једна скулптура, која такође није изведена. Присутност опеке на објекту – не само као грађевинског материјала већ и као ликовног средства – говори о очитој тежњи архитекте да кроз њену црвену боју изрази снагу, храброст и словенску крв Сокола. Остатак кубичне плошне форме грађевине истицали су хоризонтални тракасти низови квадратних прозорских отвора одвојених танким преградним зидовима, који су били примењени са уличне стране, и низ од пет вертикалних прозора вежбаонице са дворишне стране. Сукобљени хоризонтални и вертикални тракасти низови прозора давали су динамичност форми, чинећи објекат веома вешто и занимљиво решеним.

Дом је поседовао сутерен, приземље и спрат, а у њему су се налазиле и једна велика и две мање сале. Главни улаз је водио до вестибила, одакле се лево и десно приступало свлачионицама и тушевима, док се право улазило у велику вежбаоницу. Бочним степеницама се долазило до позорнице, која је била смештена на западном делу вежбаонице. Ходници, улазне и споредне степенице покривени су терацом. Гелендер споредних степеница је био сведених, модернистички правих линија, са истакнутим закривљеним почетком који је пратио форму проширеног првог степеника. Дрвена врата главног улаза су била четворокрилна, са по шест правоугаоних стаклених поља, што је било типично модернистичко решење. Споредна двокрилна врата су такође била од дрвета са стакленим пољима, декорисаним ромбоидном заштитном мрежом од кованог гвожђа. Мали вестибил је био одвојен од ходника двокрилним вратима, која су представљала остварење специфичног дизајна, с посебно функционалним решеним ручковима.

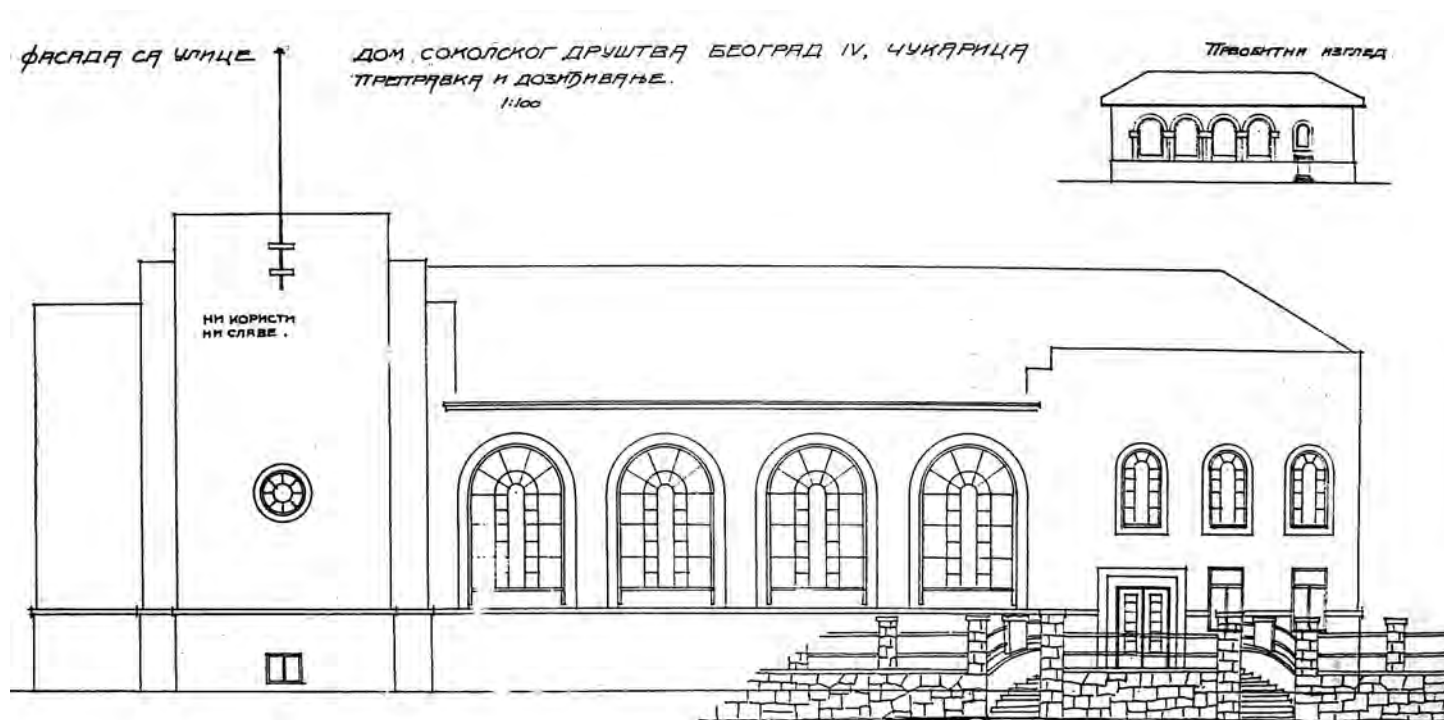
Почетком четврте деценије, један соколски дом пројектован у модерном духу и даље је био некарактеристично решење, јер модернизам у том тренутку још није био широко заступљен у соколској архитектури. У истом периоду се јавило свега неколико озбиљних модернистичких решења, као што су соколски домови у Тузли, Шапцу и Суботици. Иако је Бранислав Којић био родоначелник фолклоризма, Соколски дом Друштва Београд III није поседовао ниједан фолклористички или народни елемент, што је могло бити очекивано. Објекат је лишен било какве декорације везане за национални

стил, што је на одређен начин боље одсликавало соколски идентитет, као и идентитет интегралног југословенства, које је пропагирало брисање племенских разлика. Стилска универзалност модерне архитектуре је на тај начин рефлектовала тежњу југословенског друштва за јединственим идентитетом.

Сл. 6. Соколски дом Друштва Београд IV, садашњи изглед (фото Владана Пујић)

Сл. 7. Иван Грбац, Пројекат проширења Соколског дома Друштва Београд IV, 1938. (ИАБ, 20-13-932)

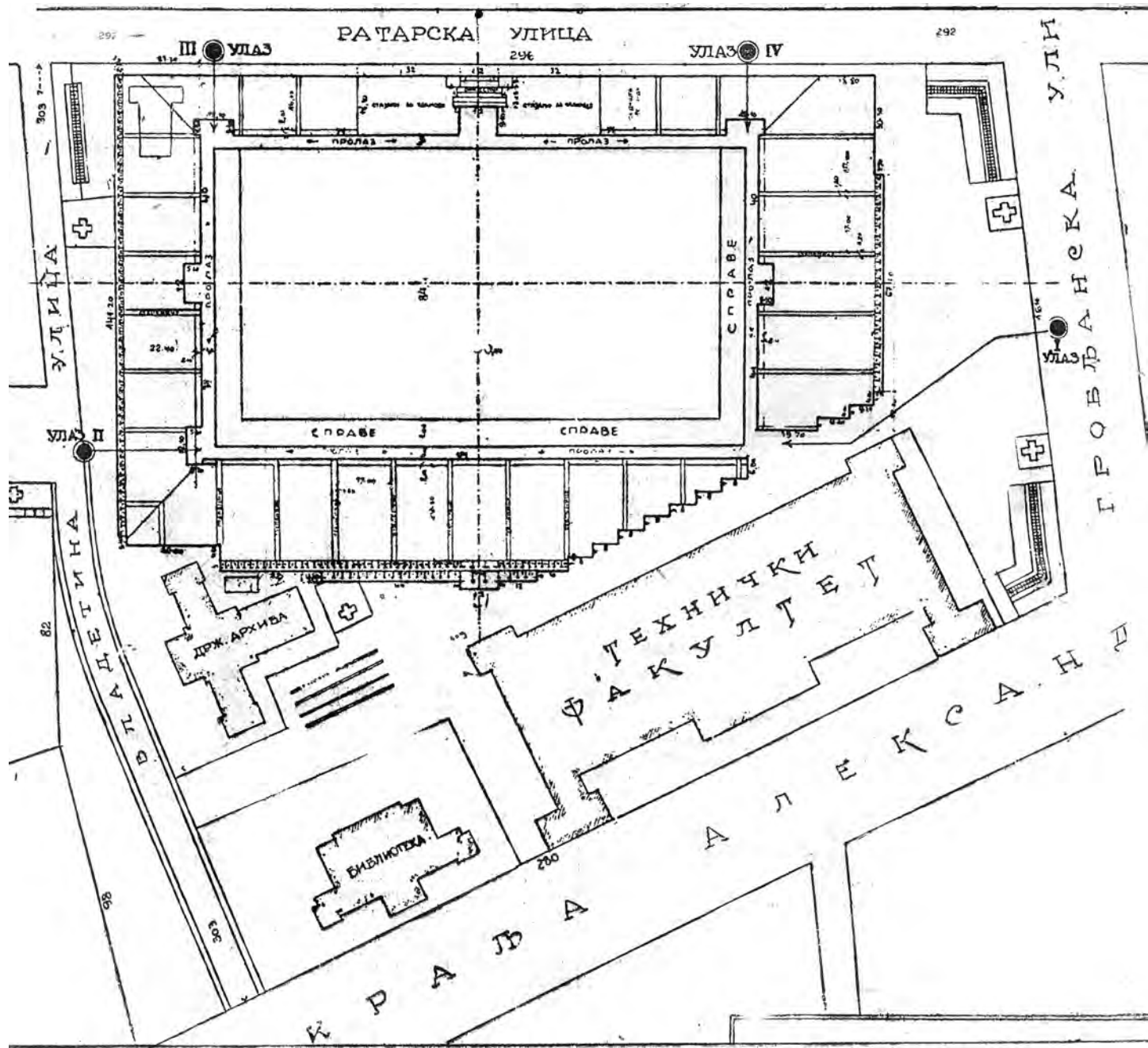

Соколски дом Друштва Београд IV

Соколско друштво Београд IV је основано 5. августа 1929. године.³⁶ У почетку је друштво изнајмљивало просторије за вежбање у локалној кафани на Чукарици. Камен темељац Соколског дома Друштва Београд IV освешан је 7. августа 1932. године. Објекат је подигнут у Љешкој улици (сл. 6)³⁷ на земљишту које је донирао Митар Јовановић.³⁸ Пројектант дома је био архитекта Момир Корунковић.³⁹ Грађевина је била скромних димензија, подужна, са четвороводним кровом, смештена дуж обода плаца. Са уличне стране налазио се асиметрично постављен улаз, изнад којег се налазио полукружно завршен прозорски отвор. Главни мотив фасаде представљао је низ од четири полукружно завршена прозора, која су осветљавала вежбаоницу. Дом је отворен и свечано освешан 14. маја 1933. године.⁴⁰

Пошто је грађевина била малих димензија, већ 1936. године предложено је да се дом преправи и дозида. Међутим, услед недостатка новчаних средстава, ангажовани архитекта Иван Грбац је тек 1938. израдио пројекат проширења Соколског дома (сл. 7). Дозидане су позорница, мушка и женска свлачионица и једна мала дворана, захваљујући помоћи Министарства физичког васпитања.⁴¹ Пројекат проширења је био умерено модернистичког карактера. Дозидани западни корпус истакнут је вишесегментним пробијањем кровног венца, који је додатно наглашавао јарбол, испод којег је требало да стоји натпис *Ни користии, ни славе*, што је још при оснивању соколског покрета изговорио Јиндрих Фигнер.⁴²

Сл. 8. Момир Коруновић, Пројекат Соколској стјадиона (Време, јануар 1930)

Дозидани корпус је са уличне стране имао само један окукус, док су поред првобитног прозора изнад улаза додата још два полукружно завршена прозорска отвора и још два у сутерену. До улаза су водиле полукружне двојне степенице на које се настављала једноставна камена ограда. Западна фасада је вишесегментно рашчлањена на део који је био лишен декорације, осим једног окукуса, и на део ближи улици, који је красио рељеф сокола раширених крила с теговима и венцем у канцама.

Изнад рељефа је било предвиђено да стоји натпис *Соко Београд IV*. Источна фасада је у сутерену имала два правоугаона прозорска отвора, док је у приземљу поновљен низ од три полукружна прозора, а на спрату је додат пар окукуса вешто уклопљених у целину. На источној страни дворишне фасаде био је смештен излаз на летње вежбалиште. Дворишна страна је била мање репрезентативна, али је махом понављала ритам прозорских отвора са уличне стране Соколског дома.

Није познато у којој мери је пројекат реализован, али се према садашњем стању објекта може закључити да су пропорције и распоред прозорских отвора нешто другачије изведени. Грађевина данас не поседује јарбол и окулус на западној страни pročеља, као ни пројектом предвиђене натписе. На западној фасади се уместо рељефа сокола и натписа налази прозор, док су на источној фасади изостављени окулуси. Уместо предвиђене камене изведена је бетонска ограда, али је у потпуности реализована према нацрту. На основу овог поређења може се закључити да је изведени објекат далеко скромнији и мање репрезентативан од пројекта. По завршетку Другог светског рата, грађевина је 1946. године прешла у власништво Културно-уметничког друштва „Стеван Бракус“,⁴³ тако да је делимично задржала своју функцију.

Соколски стадион за слет 1930. године

Момир Коруновић је за Свесоколски слет у Београду 1930. године израдио пројекат за привремени Соколски стадион на земљишту Техничког факултета (сл. 9). Димензије стадиона су биле монументалне – за конструкцију је искоришћено 5.100 м³ дрвне грађе, што је овај објекат у том тренутку чинило највећом дрвеном конструкцијом у централној Европи. Целокупна конструкција трибина лежала је на бетонским стопама. Прорачун трибина израдио је архитекта Предраг Зрнић, који је и надзирао радове заједно са активним соколским инжењером Радивојем Радуловићем,⁴⁴ а пробно оптерећење извршила су три пука војске. Вежбалиште је било површине 12.600 м², док је гледалиште могло да прими 45 000 посетилаца и 3 500 вежбача. Трибине су имале 35.000 седишта, док је 189 ложа примало 1 182 гледалаца.⁴⁵ Из Улице краља Александра постојао је посебан улаз за краљевску породицу, чланове владе и дипломатски кор, који је водио директно до њихових свечаних ложа. Публика је могла ући на четири репрезентативне капије, декорисане у народном духу, док су Соколи имали три одвојена улаза, која су директно водила у свлачионице испод трибина, а од њих на терен.⁴⁶ У оквиру гледалишта пројектован је и Музички павиљон за оркестар,⁴⁷ као и осматрачница за начелника, који је дириговао вежбама на слету.⁴⁸ Оркестар и начелник су током слета били озвучени и звук се преносио на четири звучника марке „Филипс“ (*Phillips*).⁴⁹

По завршетку слета стадион је размонтиран, а већ наредне године је урађен први пројекат новог стадиона за Свесоколски слет, за који је планирано да се одржи у Београду 1935. године. Локација која је изабрана била је у непосредној околини пиваре Ђорђа Вајферта. Предвиђено је да стадион прими 6 500 вежбача, чиме би био други по величини у Европи, одмах после стадиона

Сл. 9. Соколски дом у Батајници (фото Владана Пушник)

„Страховски“ у Прагу. Такође је било замишљено подизање једног мањег стадиона у близини, за око 2 000 вежбача.⁵⁰ Овај пројекат, међутим, никада није изведен и кроз неколико година је изабрана друга локација за потребе слета.

Питање подизања стадиона на Доњем Калемегдану

Доњи град Калемегдана је дуги низ година био атрактивна локација за Соколе и за подизање адекватног спортског објекта. Писмо једног Сокола објављено у *Соколском гласнику* 1919. године сведочи о томе:

И верујте да ми је једна од њешких и радосних замисли, да онај део старог београдског града, баш на ушћу Саве у Дунав, буде једно соколско вежбалиште и да на њој месџу, где је њолико њекло крви, буде једном њесме,

смеха, шире и снаје, веселої и нової живоїта нашеї. Но не само то, место је толико подесно, да би се на обронке торњега града дала лепо саградити седишћа, која би у полукрућу обухватила вежбаљиве. Као што видише мени је пред очима један соколски стадијон, што би се то имало да подигне, у облику дуљасија крућа, ошворен према обали Саве и Дунава, ослоњен на торњи град, са огромним гућим редовима седишћа, са базеном за њивање, са шкарљивим [...] све зидано каменом и мрамором, белим, швргом, нейорозним. [...] и ја видим тој соколски храм ошварен и свршен...⁵¹ Може се закључити да је ова идеја после деценију и по заиста била на корак од реализације, и то у неколико наврата, од стране домаћег и страног пројектанта.

Планирано је да се за потребе Свесокског слета у Београду 1935. године подигне Соколски стадион до маја текуће године. Том приликом се водила полемика међу соколским редовима о изградњи сталног или привременог Соколског стадиона. Иницијативу за трајни Соколски стадион је покренуо 1934. године инжењер Коста Петровић, који је тада урадио и елаборат за изградњу стадиона. Међутим, до реализације стадиона никада није ни дошло, па је тек на седници Извршног одбора ССКЈ 1937. године поново прихваћен Петровићев иницијални предлог изградње, како би Београд ипак добио трајни стадион за Свесокски слет 1941. године. С временом су амбиције пројектовања једног спортског здања овог типа порасле, па је дошло до идеје да се поред стадиона подигне и низ пратећих објеката. За изградњу комплекса, који је планиран да буде капацитета попут данашњих олимпијских села, у жибор су ушле локације Калемегдана, Ушћа, Великог ратног острва, Прокопа и Бањице.⁵² Уз стадион је било предвиђено да се уреди Југословенски народни парк (који се у другом извору наводио као Соколски парк), с Високим школом за телесно васпитање. Читав комплекс је био замишљен да врши функцију Државног института за физичку културу. Југословенски народни парк је у оквиру Института требало да представља врхунац култа споменичког обележавања величине и славе покојног краља Александра Првог Карађорђевића. Било је предвиђено да стадион прими 20 000 спортиста и 60 000 гледалаца. Коста Петровић је као резултат свог истраживања на пољу пројектовања спортских објеката написао приручник *Грађевине за телесно вежбање*,⁵³ што је поред Коруновићевих ставова, у великој мери утицало на изградњу бројних соколских домова.

С временом се идеја о соколском стадиону преточила у замисао о подизању олимпијског стадиона и пратећих објеката. Како се државна политика све више дистанцирала од соколског покрета, улагања у спорт постепено су почела да гравитирају ка другим

спортским удружењима, а у највећој мери ка Југословенском олимпијском одбору. Промена планова је условила померање рока за почетак изградње комплекса на 1940. годину, како би се свечано отварање поклопило с прославом пунолетства краља Петра Другог наредне године.⁵⁴ Уместо Косте Петровића, за изградњу стадиона ангажован је 1938. године немачки архитекта и професор Универзитета у Берлину Вернер Марх,⁵⁵ као један од најугледнијих ауторитета за спортске грађевине у Европи. Марх је предавао предмет Наука о грађењу спортских игралишта на Државној академији за физичко васпитање у Берлину, а такође је радио и у Министарству спорта.⁵⁶ При обиласку потенцијалних локација за подизање стадиона, Марх се одлучио за Доњи Калемегдан, што је и била иницијална замисао, услед његовог веома атрактивног и теренски погодног положаја. Мархов пројекат стадиона предвидео је капацитет гледалаца који је варирао од 30.000 до 50.000 места, дакле нешто скромнијих димензија од Петровићевог, али је свакако више одговарао реалним потребама Београда и, наравно, финансијским могућностима државе. Марх је остао на идеји да се поред стадиона подигне Академија за физичко васпитање.⁵⁷ Његов пројекат реконструкције Београдске тврђаве са изградњом Олимпијског комплекса приказан је на изложби *Ново немачко грађевинство* на Старом сајмишту 1938. године. Ангажовање немачког архитекта је изазвало бројне реакције у стручној јавности, али то свакако није био разлог због чега је пројекат остао нереализован.⁵⁸

***

О осталим београдским соколским друштвима није пронађено много података. Соколско друштво Београд II окупљало се у Основној школи „Краљ Петар“. Друштву је Општина града Београда дала у закуп на двадесет и пет година имање на углу Вишњићеве улице и Краљевог трга, почевши од 1931. године, како би друштво подигло себи соколану. Уследио је договор да се на том плацу подигне женска гимназија, а да се у њеном склопу сагради гимнастичка сала, која би уједно служила као соколана.⁵⁹ Познато је да је Соколско друштво Београд V вежбало у Дому културе на Сењаку, а да је Соколско друштво Београд VI било смештено у оквиру Основне школе „Престолонаследник Петар“ у Шуматовачкој улици, где је и освећена Соколана 23. фебруара 1932. године.⁶⁰ Иако је Соколско друштво Београд VII имало своје просторије у Крунској 5,⁶¹ 1934. године је апеловало Министарству просвете да им дозволе да се удруже са III мушком гимназијом, која није имала салу за гимнастику, како би заједно подигли објекат у сврху телесног васпитања, на простору иза зграде гимназије (сл. 8).⁶² Нажалост, тај пројекат никада није реализован.

У фебруару 1933. године основано је и Соколско друштво Београд VIII, које је деловало на територији Белих Вода и Жаркова,⁶³ са Соколском четом у Железнику.⁶⁴

Иако у међуратном периоду извесна соколска друштва нису потпадала под тадашњу територију Београда, значајно је споменути и објекте у којима су они вежбали. Соколско друштво Земун – Матица подигло је 1933. године сопствени „Народни дом“.⁶⁵ Објекат је после Другог светског рата служио као Дом културе, а срушен је да би се на његовом месту подигла Хала „Пинки“ 1974. године, према пројекту архитекте Ивана Антића. Соколско друштво Батајница је добило земљиште од Општине Батајница 1935. године уз које је 1936. године купило зграду и адаптирало је у Соколски дом.⁶⁶ Друштво је адаптирало приземну подужну грађевину и нагласило јој намену кроз натпис *Дом Соколској друштва Батајница*, с рељефом сокола који у канцама држи тегове. Натпис је постављен на централном пољу прочеља декорисаном лезенама испред којег је подигнут споменик са скулптуром сокола погођеног стрелом, који је симболизовао погинуле батајничке добровољце у Првом светском рату (сл. 10).

Почетком 1939. године јавила се иницијатива да ССКЈ подигне свој дом, који би се налазио на плацу у Улици Мајке Јевросиме 9 и 11.⁶⁷ До тада се седиште ССКЈ налазило у палати Крсмановић на Теразијама 34.⁶⁸ Постојали су и предлози да се такозвани Савезни дом не сагради, већ да се откупи Соколски дом „Матица“ и да се у њему смести ССКЈ. На истој седници је постављено питање приоритета и да ли би можда значајније било подићи више соколских домова у селима уместо једног монументалног здања за Савез у престоници. Заменик старешине Савеза Миливоје Смиљанић том приликом је изјавио да Савезни дом не би требало да буде репрезентативна зграда већ простор за рад и смештај извесних предузећа која би финансијски потпомагала Соколе.⁶⁹ Полемика о подизању Савезног дома је дуго трајала и на крају није довела до његове реализације.

И поред бројних догађаја који су у другој половини четврте деценије отежавали положај Сокола у Краљевини Југославији, ССКЈ је 1940. године донео одлуку да оснује Музеј народног јединства и југословенског соколства у просторијама Савеза у Београду на Теразијама 34 – грађевини која је симболички представљала *центар југословенства*. Објекат није изабран случајно, већ зато што је у њему 1. децембра 1918. године проглашена Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (СХС). Оснивањем музеја, ССКЈ је требало да се премести у своје просторије у Бранковој улици 30.⁷⁰ Музеј је, дакле, замишљен да одсликава културну политику Краљевине Југославије повезивањем места уједињења Срба, Хрвата и Словенаца са историјом соколства.

Поред соколских домова и стадиона у Београду, изузетан значај за развој спорта одиграла су летња вежбалишта, од којих је свакако најпознатије било вежбалиште на Кошутњаку. Министарство пољопривреде и вода је 1926. године одобрило кредит од 150.000 динара за уређење стадиона на Кошутњаку, који је био заједнички простор за вежбање свих соколских и спортских друштава.⁷¹ Стадион је такође имао уређену атлетску стазу,⁷² што је у међуратном Београду била реткост. Соколско друштво Београд I је најчешће приређивало своје јавне вежбе управо на овом стадиону.⁷³

Период Шестојануарске диктатуре обележио је нагли пораст чланства, који је пратила и експанзија подизања соколских домова. Финансијска подршка државе је у том периоду била највећа. Оваква атмосфера је довела до проблематичног односа с Римокатоличком црквом. Иако су сукоби клерикалаца и Сокола били забележени још на самом почетку формирања Краљевине СХС,⁷⁴ период диктатуре обележиће почетак њиховог отвореног сукоба. Соколи су тежили да буду активни на пољу културног рада и образовања, промовишући на тај начин своје идеје, попут југословенства, националне и верске толеранције. Римокатоличка црква је због тога оптужила соколство за атеизам и дарвинизам, а бискуп др Јосип Сребренич навео је у својој посланици за *Тиршов дух* да је *верски индиферентизам*, заправо атеизам, анатемисујући Мирослава Тирша, као и вође Сокола.⁷⁵ Атентат на краља Александра у Марсеју 1934. године из корена је заокренуо политичку атмосферу унутар државе и став према соколском покрету.

Иако је соколство после Другог светског рата забрањено као организација, соколски домови на територији Београда су на одређен начин задржали своју примарну функцију спортских објеката. Соколски дом „Матица“ је постао Државни институт за физкултуру, а данас је Градски центар за физичку културу. Соколски дом Друштва Београд III припао је Спортском друштву „Раднички“, а у Дому Друштва Београд IV смештено је Друштво за физичко васпитање и рекреацију (ДФВР) „Партизан – Чукарица“.

Кроз анализу соколских домова може се на најбољи начин сагледати како је југословенски идентитет конструисан у архитектури. Соколски домови су сматрани знаком напретка у месту, а програм који је у њима одржаван представљао је снажан фактор у формирању југословенске културе и друштва. Они су најчешће чинили простор просветног деловања, јер се у њима вршило васпитање омладине и *припремање за бољу будућност народа*.⁷⁶ Својим значајем се нарочито истиче Коруновићев пројекат Соколског дома „Матица“, који је био у тренутку отварања највећи спортски објекат таквог типа у Краљевини Југославији. Његовом

изградњом је Београд постао центар ССКЈ, чиме му је дата кључна улога у историји развоја спорта на територији Балкана. С друге стране, Соколски дом Друштва Београд III представља један од првих објеката ове врсте пројектованих у духу модернизма.

Могло би се поставити питање каква би соколска архитектура била да су постојала новчана средства за њено остварење према идејним замислима архитеката. Реалност је често приморавала архитекте на доношење решења која су била далеко скромнија од првобитних замисли. Међутим, и поред бројних фактора који

су утицали на њихову реализацију, соколски домови на територији престонице Краљевине Југославије свакако су представљали искорак на међуратној архитектонској сцени.

Владана Б. Путник
историчар уметности
Београд
vladanaputnik@gmail.com

НАПОМЕНЕ:

- 1] Žutić 1991: 5–8.
- 2] Јовановић 1974: 682–683.
- 3] *Соколски гласник* 7 (1927): 114–115.
- 4] Šuvaković 2012: 73.
- 5] *Соколски гласник* 21 (1932): 4.
- 6] Феликс 1933: 2.
- 7] АЈ, Фонд МП, ф-66-1266-1514, Соколско друштво „Матица“ Београд – Писмо Министру просвете: 21. 3. 1927.
- 8] *Соколски гласник* (1921): 119–120.
- 9] АЈ, Фонд МП, ф-66-1266-1514, Соколско друштво „Душан Силни“ – Писмо Министарству просвете Краљевине СХС: 21. 1. 1921.
- 10] *Соколски гласник* 6 (1926): 62.
- 11] *Политика*, 7. 10. 1929: 3.
- 12] АЈ, Фонд МП, ф-66-2289-2154, Одлука о исплати 50.000 динара Одбору за подизање Соколског дома у Београду: 16. 3. 1930.
- 13] *Sokolski glasnik* 10 (1936): 1.
- 14] Кадијевић 1996: 85; *Sokolski glasnik* 10 (1936): 1.
- 15] Кадијевић 1996: 85.
- 16] АЈ, Фонд МП, ф-66-1266-1514, Соколско друштво „Матица“ Београд – Позивница Министру просвете на свечано освеђење Соколског дома „Матица“: 23. 2. 1936; *Sokolski glasnik* 10 (1936): 1.
- 17] Кадијевић 1994: 190; исти 1997: 247.
- 18] Путник 2010: 197–198.
- 19] *Sokolski glasnik* 10 (1936): 1.
- 20] АЈ, Фонд МФВ, ф-71-16-46, Уговор између Министарства физичког васпитања народа и Соколског друштва „Београд – Матица“; *Sokolski glasnik* 10 (1936): 1.
- 21] АЈ, Фонд МФВ, ф-71-16-46, Соколско друштво Београд – Матица моли новчану помоћ за извршење преправки у згради Соколског дома у износу од 50.000 динара: 5. 8. 1940.
- 22] АЈ, Фонд МФВ, ф-71-16-46, Соколско друштво Београд Матица моли новчану помоћ: 15. 1. 1940.
- 23] Цветковић 2007: 131.
- 24] АЈ, Фонд МФВ, ф-71-16-46, Соколско друштво Београд I моли код Министарства војске и морнарице да се испразни вежбаоница II мушке гимназије: 8. 2. 1940.
- 25] ИАБ, I–2a/1946.
- 26] АЈ, Фонд МП, ф-66-1266-1514, Соколско друштво Београд I – Писмо Министру просвете: 6. 11. 1925; *Соколски гласник* 8 (1926): 96.
- 27] *Соколски гласник* 10–11 (1926): 122.
- 28] ИАБ, Ф37-53-1932.
- 29] АЈ, Фонд МФВ, ф-71-16-46, Соколско друштво Београд I моли за новчану помоћ, 30. 12. 1939; Соколско друштво Београд I моли код Министарства војске и морнарице да се испразни вежбаоница II мушке гимназије: 8. 2. 1940.
- 30] Кадијевић 1996: 50–52.
- 31] *Соколски гласник* 44 (1932): 4; Шошкић 1933.
- 32] Тошева 1998: 51.
- 33] *Београдске ојштинске новине* (новембар 1932): 736–737.
- 34] Старокатоличка црква је хришћанска верска заједница која се успротивила тврдњи о папиној непогрешивости и примату на Првом ватиканском концилу 1870. године и одвојила од Римокатоличке цркве на конгресу у Минхену 1871. године.
- 35] *Соколски гласник* 46 (1932): 4; *Политика*, 7. 11. 1932: 8.
- 36] Јовановић 2005: 26.
- 37] *Соколски гласник* 33 (1932): 3.
- 38] Цветковић 2007: 132.
- 39] Кадијевић 1996: 122.
- 40] *Београдске ојштинске новине* (мај 1933): 370.
- 41] АЈ, Фонд МФВ, ф-71-16-46, Соколско друштво Београд IV моли новчану помоћ: 1938.
- 42] Figner 1935: 14–15.
- 43] ИАБ, 20-13-932.
- 44] Кадијевић 1996: 70–71.
- 45] *Политика*, 1. 5. 1930: 7.
- 46] *Политика*, 18. 4. 1930: 7.
- 47] Ignjatović 2007: 423.
- 48] *Политика*, 1. 5. 1930: 7.
- 49] *Политика*, 1. 6. 1930: 10.
- 50] *Политика*, 21. 5. 1931: 6.
- 51] *Соколски гласник* 1 (1919), 36–37.

СОКОЛСКИ ДОМОВИ И СТАДИОНИ У БЕОГРАДУ

- 52] *Соколски гласник* 3 (1937), 1; *Соколски гласник* 7 (год. VIII, 1937), 1; *Београдске олимпијске новине* 1–3 (јануар–март 1937): 125.
- 53] АЈ, Фонд МФВ, ф-71-15-42, Соколски стадион у Београду.
- 54] *Истио*.
- 55] *Истио*; Planung: Stadion und sportanlagen für Belgrad, 1938.
- 56] Марковић 2013.
- 57] АЈ, Фонд МФВ, ф-71-15-42, Реферат Министра физичког васпитања народа са Конференције поводом изградње спортског стадиона у Београду: 14. 6. 1938.
- 58] Марковић 2013: 177.
- 59] АЈ, Фонд МП, ф-66-1266-1514, Соколско друштво Београд II – Писмо Министру просвете, 24. 11. 1932.
- 60] Павловић 1932: 3.
- 61] *Београдске олимпијске новине* (јануар 1933): 61; АЈ, Фонд МП, ф-66-1266-1514, Соколско друштво Београд VII – Писмо Министру просвете: 31. 10. 1934.
- 62] АЈ, Фонд МП, ф-66-1266-1514, Соколско друштво Београд VII – Писмо Министру просвете: 31. 10. 1934.
- 63] Јовановић 2005: 26.
- 64] АЈ, Фонд МП, ф-66-2289-2154, Писмо Соколског друштва Београд VIII Министарству просвете: 11. 4. 1933.
- 65] Цветковић 2007: 133.
- 66] АЈ, Фонд МФВ, ф-16-46, Соколско друштво Батајница моли помоћ за надоградњу Соколског дома 1936.
- 67] *Sokolski glasnik* 9 (1939): 5.
- 68] Извештај за V редовну главну скупштину Савеза Сокола Краљевине Југославије, извештај председника грађевинско-уметничког отсека ССКЈ, Момира Коруновића (12. 5. 1935): 180; Цветковић 2007: 129.
- 69] *Sokolski glasnik* 17 (1939): 2.
- 70] *Sokolski glasnik* 50 (1940): 3.
- 71] *Соколски гласник* 7 (1926): 84.
- 72] *Педесет година БФС* 1973: 182.
- 73] ИАБ, СК „Соко“, Општа архива, 1919–1937.
- 74] АЈ, Фонд МП, ф-66-1266-1514, Писмо Југословенског Соколског Савеза у Љубљани Министарству просвете: 2. 3. 1921.
- 75] Димић 1996: 428.
- 76] Мрваљевић 1932: 3.

ЛИТЕРАТУРА:

- Где у Београду треба да се подигне Народни парк са стадионом?, *Соколски гласник* 7 (год. VIII, 1937), (Београд).
- Димић, Ј. (1996), *Културна историја у Краљевини Југославији 1918–1941*, Београд: Стубови културе.
- Žutić, N. (1991), *Sokoli: ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije 1929–1941*, Beograd: Angrotrade.
- Завршавање слетишта за Свесоколски слет, *Полијика*, 18. 4. 1930.
- Закон о подизању домова, *Соколски гласник* 21 (год. III, 1932), (Београд).
- Ignjatović, A. (2007), *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904–1941*, Beograd: Građevinska knjiga.
- Изградиће се репрезентативни стадион у Београду, *Београдске олимпијске новине* 1–3 (1937).
- Јовановић, М. (1974), *Умешност у Београду до XX века* : Сликаство у другој половини XIX века, у: *Историја Београда*, књига друга, Београд: Просвета.
- Јовановић, М. (2005), Жене у соколском покрету на Чукарици између два рата, *Годишњак Факултета историје и физичког васпитања* 13 (Београд): 26–27.
- Кадидевић, А. (1994), Прилог проучавању дела архитекте Николе Краснова у Југославији (1922–1939), *Саопштења Републичког завода за заштити споменика културе* XXVI (Београд): 181–192.
- Кадидевић, А. (1996), *Момир Коруновић*, Београд: Републички завод за заштиту споменика културе: Музеј науке и технике.
- Кадидевић А. (1997), Рад Николаја Краснова у Министарству грађевина Краљевине СХС/Југославије у Београду од 1922. до 1939. године, *Годишњак грађевина Београда* XLIV (Београд): 221–255.
- Марковић, Р. И. (2013), Два пројекта архитекте Вернера Марха у Београду, *Зборник Мајице Српске за ликовне уметности* 41 (Нови Сад).
- Мрваљевић, Ђ. (1932), Соколана – расадиште соколске идеје, *Соколски гласник* 2 (год. III, 1932): 3.
- Музеј народног јединства и Соколски музеј оснива Савез сокола К. Ј., *Sokolski glasnik* 50 (год. XI, 13. 12. 1940), (Београд).
- О Saveznom domu i zidanju domova na selima, *Sokolski glasnik* 17 (год. X, 28. 4. 1939), (Ljubljana).
- Освећење соколског дома на Чукарици, *Београдске олимпијске новине* 5 (1933), (Београд).
- Павловић, Д. (1932), Подизање соколских домова на селу, *Соколски гласник* 11 (год. III, 1932): 3.
- Педесет година БФС* (1973), Београд: Београдски фудбалски савез.
- Путник, В. (2010), Фолклоризам у архитектури Београда (1918–1950), *Годишњак грађевина Београда* LVII (Београд): 175–211.
- Savez S. K. J. podiže svoj dom, *Sokolski glasnik* 9 (год. X, 3. 3. 1939), (Ljubljana).
- Само јексера за соколски стадион у Београду утрошено је до сад 35. 000 килограма, *Полијика*, 1. 5. 1930.
- Свечано освећење камена темељца Соколског Дома у Београду, *Полијика*, 7. 10. 1929.
- Свечано освећење новог дома Соколског друштва Београд III, *Београдске олимпијске новине* 11 (1932), (Београд).
- Свечано отварање соколског дома у Београду, *Полијика*, 7. 11. 1932.
- Скупштина београдских Сокола, *Београдске олимпијске новине* 1 (1933), (Београд).
- Соколски гласник* 1 (1919); (год. III, 1921); 6, 7, 8, 10–11 (год. VIII, 1926); 7 (год. IX, 1927); 33, 44, 46 (год. III, 1932) (Београд); *Sokolski glasnik* 10 (год. VII, 1936); 3 (1937) (Ljubljana).
- Соколски стадион Краља Александра I, *Полијика*, 21. 5. 1931.
- Тошева, С. (1998), *Бранислав Којић*, Београд: Грађевинска књига.
- Феликс, М. (1933), Хигијена вежбаонице, *Соколски гласник* 2 (год. IV): 2.
- Figner, J. (1935), Ob 70. obletnici njegove smrti, *Jutro*, 15. 11. 1935.
- Цветковић, Д. (2007), *Соколи и соколски слетови 1862–1941 – Соколана – Соколски домови – Соколске разиглецице*, Београд: Мирослав.
- Четири звучника на слетишту који ће преносити говоре и музику, *Полијика*, 1. 6. 1930.
- Шошкић, М. (1933), Освећење заставе Соколског друштва Београд III, *Београдске олимпијске новине* (октобар–новембар): 697.
- Šuvaković, M. (prir.) (2012), *Istorija umetnosti u Srbiji XX vek*, II tom, Beograd: Orion Art.

THE SOKOL HALLS AND STADIUMS IN BELGRADE

The birth of the Sokol movement in Prague in the mid-19th century was part of the national awakening of not only the Czechs but of the other Slavic peoples as well. By the time the movement took root in the Kingdom of Serbia in the late 19th century, Belgrade had already had a decades-long tradition of fostering gymnastic exercises and sports at large. It was in Belgrade that all Serbian Sokol societies formed a union in 1910. The first Sokol hall in Belgrade was not built until the early 1930s even though an initiative had been put forward in 1921.

Sokol halls may be described as structures that best represented the architecture of integral Yugoslavism. Their typological evolution was not exclusively determined by the layout of sports facilities because they frequently functioned as cultural institutions as well.

The 'Matica' Sokol Hall by the architect Momir Korunović built in 1936 was the largest and most prestigious Sokol hall in the Kingdom of Yugoslavia. It was designed in the vernacular spirit according to the architect's clearly defined principles. Korunović also designed the sports hall of the Sokol Society Belgrade I within the complex of the Second Male Grammar School. Apart from the 'Matica', which is an important example of a Sokol hall in the national style, there is in Belgrade one of the earliest modernist Sokol halls, designed by Branislav Kojić for Sokol Belgrade III. There the national style gave way to the universality of modern vocabulary, whereby this design heralded a new trend in the architecture of Sokol halls. Although originally designed in the national style, the hall of Sokol Belgrade IV was subsequently enlarged and altered, becoming an example of a moderate combination of the national style and modern architecture.

The only executed project for a Sokol stadium in Belgrade was occasioned by the All-Sokol Meeting (*slet*) held in Belgrade in 1930. Momir Korunović designed a wooden structure that was dismantled after the event. There ensued several initiatives to build a permanent stadium in Belgrade but, after a few projects and changes of location, the idea remained unrealised.

The analysis of the architecture of the Sokol halls suggests a strong link between Yugoslav visual culture and Sokol culture. Apart from being noted architectural works, the Sokol halls in Belgrade played an important role in constructing and fostering Yugoslav culture and society. Even though the number of Sokol structures is not large, due to a number of factors involved in their construction, they undoubtedly occupy an important place in Belgrade's architectural heritage.

ILLUSTRATIONS

- Fig. 1 Momir Korunović, Design for 'Matica' Sokol Hall, 1933 (Historical Archives of Belgrade [HAB], I-2a/1946)
- Fig. 2 Momir Korunović, 'Matica' Sokol Hall today (photo by Vladana Putnik)
- Fig. 3 Cvetko Andjelković, Design for the changing room of the summer sports field of Sokol Belgrade I, 1932 (HAB, F37-53-1932)
- Fig. 4 Cvetko Andjelković, Design for the gate of the summer sports field of Sokol Belgrade I, 1932 (HAB, F37-53-1932)
- Fig. 5 Branislav Kojić, Hall of Sokol Belgrade III today (photo by Vladana Putnik)
- Fig. 6 Hall of Sokol Belgrade IV today (photo by Vladana Putnik)
- Fig. 7 Ivan Grbac, Enlargement project for the Hall of Sokol Belgrade IV, 1938 (HAB, 20-13-932)
- Fig. 8 Momir Korunović, Design for a Sokol stadium, 1930 (*Vreme*, January 1930)
- Fig. 9 Sokol Hall at Batajnica (photo by Vladana Putnik)